

TOSHKENT SHAHRINING RIVOJLANISH TARIXI

N.Eshmatova

O'zbekiston tarixi muzeyi filiali Toshkent muzeyi
yetakchi mutaxassisi
Tel: +998998554263
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17876046>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 05-dekabr 2025 yil
Ma'qullandi: 08-dekabr 2025 yil
Nashr qilindi: 10-dekabr 2025 yil

KEYWORDS

Toshkent tarixi, Shoshtepa,
Mingo'rik, Yunusobod Oqtepa,
Choch, arxeologiya,
urbanizatsiya.

ABSTRACT

Ushbu maqolada Toshkent shahrining qadimgi davrlardan boshlab shakllanishi va rivojlanish bosqichlari arxeologik manbalarga tayangan holda tadqiq etiladi. Shahar taraqqiyotining Shoshtepa (mil. avv. VI–I asrlar), Mingo'rik (mil. avv. II – mil. I asrlar, ilk o'rta asrlar), Yunusobod Oqtepa (o'rta asrlar) bosqichlari izchil tahlil qilinadi. Tahlil jarayonida Toshkent vohasining urbanizatsiya jarayonlari, qadimgi dehqonchilik madaniyati, sug'orish tizimlari, hunarmandchilik markazlarining shakllanishi, shahar hududining kengayish dinamikasi ilmiy manbalarga tayangan holda yoritiladi.

Toshkent shahrining shakllanishi Markaziy Osiyodagi urbanizatsiya jarayonlarining eng qadimgi markazlaridan biri bilan bog'liq bo'lib, uning ilk taraqqiyoti Shoshtepa, Ming'orik va boshqa qator qadimiy manzilgohlar bilan belgilanadi. Arxeologik qazilmalar natijasida topilgan topilmalar ushbu hududda miloddan avvalgi ming yilliklardan boshlab aholi yashaganini tasdiqlaydi. Tadqiqotlar Toshkent shahrini qadimgi Choch davlati markazi sifatida e'tirof etadi. Shahar tizimli ravishda arxaik dehqonchilik manzilgohidan yirik urbanistik markazga aylangan.

Markaziy Osiyoning eng qadimiy shaharlaridan biri bo'lgan Toshkent o'zining ikki yarim ming yildan ortiq tarixiga ega. Uning shakllanishi bir tekisda sodir bo'lmagan bo'lib, turli davrlarda hududiy, iqtisodiy, madaniy va me'moriy jihatdan salmoqli o'zgarishlar yuz bergan. Bu o'zgarishlarning ilmiy asoslangan xronologiyasi Shoshtepa, Ming'orik, Yunusobod Oqtepa kabi arxeologik yodgorliklarning qatlam-qatlam o'rganilishi natijasida tiklangan.

Toshkent vohasining dehqonchilik siyosiy-iqtisodiy faoliyat markaziga aylanish jarayoni miloddan avvalgi ming yilliklar bilan bog'liq bo'lib, voha ichkarisidagi eng qadimgi manzilgohlar Shoshtepa, Kanka, Chashtepa, Oqtepa kabi yodgorliklar bilan birga urbanizatsiya o'ziga xos murakkab, ammo izchil jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Shahar taraqqiyotining asosiy xususiyati uzluksizlik va evolyutsion davomiylik bo'lib, bu, ayniqsa, Shoshtepa – Ming'orik – Oqtepa – Binkat – Toshkent zanjirida yaqqol ko'zga tashlanadi.

Mazkur maqola Toshkentning eng qadimgi madaniy qatlamlaridan boshlab, o'rta asrlardagi yirik shahar markazi sifatidagi mavqeigacha bo'lgan taraqqiyot bosqichlarini ilmiy manbalar asosida rekonstruksiya qilishga bag'ishlangan.

Shoshtepa - Toshkent shahrining eng qadimgi bosqichi. Shoshtepa hozirgi Toshkentning janubiy qismida, Jo'n (Jo'nariq) kanali bo'yida joylashgan bo'lib, 18–19 metr balandlikdagi markaziy tepalikdan va uning atrofidagi ikki manzilgohdan iboratdir. Arxeologik qatlamlar 12 metr chuqurlikgacha borib, miloddan avvalgi VI–IV asrlardan milodiy davrgacha uzluksiz madaniy qatlamni o'z ichiga oladi. Bu haqda YuNESKO ishlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy komissiyasi, Markaziy Osiyo tadqiqotlar xalqaro instituti tomonidan nashr etilgan Toshkent vohasi arxeologiyasi asarida batafsil berilgan: Shoshtepa “uzluksiz dehqonchilik va shahar madaniyati taraqqiyoti qatlamlarini” o'zida mujassam etadi[4, 14-17].

Shoshtepa yodgorligi hozirgi Toshkentning janubiy qismida, Jo'nariq kanali bo'yida, balandligi 18–19 metr bo'lgan sun'iy tepalik ko'rinishida saqlanib qolgan. Tadqiqotlar tepalik ostida 12 metrga yaqin madaniy qatlam mavjudligini ko'rsatadi. Toshkent vohasi arxeologiyasi asarida Shoshtepa “Toshkent oazisining eng qadimiy shahar tipidagi yodgorligi” sifatida baholanadi[4, 14-17].

Stratigrafik qatlamlar uch asosiy davrni aks ettiradi:

Shosh I (mil. avv. VI–IV asrlar) – Burg'ulyuq madaniyati davomchisi bo'lib, dastlabki dehqonchilik manzilgohi hisoblanadi. M.I. Filanovich o'z tadqiqotlarida ushbu qatlamlarning shakllanishini batafsil ko'rsatgan[5, 60-64]. Arxeologik topilmalar ushbu davr aholisi rivojlangan dehqonchilik bilan shug'ullanganini ko'rsatadi. Arxeologik topilmalar Shoshtepa aholisi yuqori darajada rivojlangan dehqonchilik, chorvachilik, kulolchilik bilan shug'ullanganini ko'rsatadi. Sug'orish tizimlarining dastlabki ko'rinishlari ham aynan Shoshtepa yaqinida kuzatiladi. Aynan Shoshtepadan topilgan devoriy chizmalarda er haydayotgan ho'kiz tasviri uchraydi, bu miloddan avvalgi IV–III asrlarda dehqonchilik madaniyati ancha rivojlanganini ko'rsatadi.

Shosh II (mil. avv. II – mil. I asrlar) – Qovunchi madaniyatining erta bosqichi bo'lib, bu davrda Shoshtepa ilk shahar ko'rinishiga ega bo'lgan.

Shosh III (mil. I–III asrlar) – yirik kulolchilik, temirchilik va uy-joy qurilishlarining kuchaygan davri. Shosh II va Shosh III komplekslari Qovunchi madaniyatining erta bosqichlari bo'lib, mazkur hududda ilk shahar madaniyati shakllana boshlaganligini ko'rsatadi. Bu jarayon M.I. Filanovich tomonidan qat'iy ravishda stratigrafik asosda tasvirlangan[5].

Bu qatlamlar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, Toshkent oazisining uzluksiz urban rivojlanishidan dalolat beradi.

Shoshtepa tepaligida mil. avv. II – mil. III asrlarga oid xochsimon rejalangan diniy-memorial ibodatxona topilgan. Uning reja va kesimlari “Archaeology of Tashkent Oasis”da keltirilgan[6, 17-21].

Bu inshoot Choch vohasidagi ilk monumental me'morchilik an'alarining shakllanganidan dalolat beradi. Shoshtepa markaziy qismida mil. avv. II – mil. III asrlarga oid xochsimon reja asosida qurilgan ibodatxona topilgan. Uning batafsil reja chizmalari YuNESKO ishlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy komissiyasi, Markaziy Osiyo tadqiqotlar xalqaro instituti tomonidan nashr etilgan Toshkent vohasi arxeologiyasi asarida berilgan. Bu ibodatxona: diniy marosimlar o'tkaziladigan muqaddas joy, hamjamiyat markazi, jamiyat ijtimoiy tuzilishining rivojlanganidan dalolatdir.

Bu kabi ibodatxonalar Farg'ona, O'rta Zarafshon vohasida kam uchraydi, bu Toshkent hududining ijtimoiy-madaniy o'ziga xosligini tasdiqlaydi.

Mingo`rik – O`rta Osiyo urbanizatsiyasining muhim bosqichi hisoblanadi. Ming`orik qadimgi shahar xarobalari bo`lib, Toshkent vohasidagi eng muhim tarixiy qatlamlardan biridir. U Shoshtepadan keyingi bosqichda – mil. avv. II asrdan boshlab shakllana boshlagan. Toshkent vohasi arxeologiyasi asarida Mingo`rik M.I. Filanovich, G.I. Bogomolov va S.R. Ilyasova tomonidan o`rganilgani qayd etiladi[6, 17-21]. M.I. Filanovich bu yodgorlikni Choch davlatining dastlabki siyosiy markazlaridan biri deb baholaydi.

Hududdan quyidagi madaniy qatlam va ashyolari topilgan: Andronovo madaniyati izlari, mil. avv. II–I asrlar keramika namunalari, qal`a va himoya devorlari qoldiqlari kabi topilmalar uni Toshkent vohasidagi ilk shaharlardan biri sifatida baholash imkonini beradi[6, 17-21]. Andronovo madaniyati izlari – bronza davri avlodlari bu hududdan o`tganini ko`rsatadi. Qovunchi madaniyati keramika namunalari (mil. avv. II – mil. I asrlar), bu Toshkent hududida doimiy shahar hayoti shakllanganidan darak beradi. Shahar devorlari va qal`a tizimlari – bu hududning siyosiy markaz sifatida ahamiyati yuqori bo`lgan.

O`rta asrlarda Mingo`rik aholisi hunarmandchilik, savdo va dehqonchilik bilan shug`ullangan. Bu joy Choch davlatining iqtisodiy tizimida muhim rol o`ynagan. Mingo`rik yodgorligi Toshkent oazisidagi ikkinchi yirik arxeologik manzara bo`lib, Shoshtepadan keyingi davrga mansub. YuNESKO ishlari bo`yicha O`zbekiston Respublikasi Milliy komissiyasi, Markaziy Osiyo tadqiqotlar xalqaro instituti tomonidan nashr etilgan Toshkent vohasi arxeologiyasi asarida aytilishicha, Mingo`rik Shoshtepa kabi shahar tipidagi ilk markazlardan biri bo`lib, u miloddan avvalgi II asrdan boshlab rivojlangan.

O`rta asrlarda Mingo`rik: hunarmandchilik markazi, tanga zarb qilish (monet struck), savdo aloqalari markazlaridan biri bo`lgan.

Bu davrda Ming`orikdan topilgan kulolchilik buyumlarida sog`lom mahalliy an`analar bilan birga Eron – So`g`d estetikasining unsurlari ham seziladi. Bu hududning xalqaro savdo yo`llarida faol bo`lganidan dalolatdir.

Yunusobod Oqtepesi – o`rta asrlar Toshkenti. Toshkent vohasi arxeologiyasi asaridagi arxeologik xaritada Yunusobod Oqtepesi eng muhim o`rta asr yodgorliklaridan biri sifatida belgilangan[2]. Arxeologik tadqiqotlarga ko`ra, bu hududda: hunarmandchilik ustaxonalari, pishiq g`ishtdan qurilgan uylar, mozorqo`rg`onlar topilgan bo`lib, ular bu hududda IX–XII asrlarda shahar hayoti faol bo`lganini ko`rsatadi. Oqtepa Choch vohasining savdo nuqtalaridan biri bo`lgan bo`lib, karvon yo`llariga tutash edi. Bu haqida IX–XII asr Binkat shahrining rivoji bilan bog`liq ma`lumotlar berilgan[2, 26-29]. Yunusobod Oqtepesidan topilgan topilmalar IX–XII asrlarda Toshkentning yirik shahri – Binkatning tarkibiy qismi sifatida faol bo`lganini ko`rsatadi. Olimlar bu yodgorlikni o`rta asr urban tizimining muhim elementi sifatida ta`riflaydi.

Oqtepadan madaniy qatlamlaridan quyidagilar topilgan: pishiq g`ishtdan qurilgan uylar, kulolchilik o`choqlari, temir va misni qayta ishlash ustaxonalari, mozorqo`rg`onlar bu hududda yuqori darajada uyushgan shaharboq hayot bo`lganidan dalolat beradi. Oqtepa hududi qulay geografik joylashuvi tufayli: Farg`ona vodiysi yo`li, Zarafshon–Sirdaryo yo`llari, Turkiston cho`llari orqali o`tuvchi karvonlar uchrashadigan makon bo`lgan. Bu esa uni o`rta asr Toshkentining iqtisodiy dvigatellaridan biriga aylantirgan.

Hozirgi Toshkentning shakllanishi — Binkatdan zamonaviy shahrgacha rivojlanishi. Arxeologik manbalarga ko`ra, IX–XII asrlarda Toshkent Binkat nomi bilan mashhur bo`lgan.

Binkatning shahristoni, rabodlari va qal'a tizimi haqida S.R. Ilyasova batafsil keltirgan[2, 26-29]. Al-Muqaddasiy Binkatni "bog'larga boy, keng hovlili uylar shahridir" deb ta'riflaydi[1, 276].

Shahar strukturasi: shahriston (markaz), ichki rabod (hunarmandchilik), tashqi rabod (savdo va bozorlar) mavjud bo'lgan. Aholisi hunarmandchilik tarmoqlariga mutanosib ravishda joylashgani qayd etiladi.

Amir Temur davriga oid qurol-yarog'lar, uy-joy xarobalari, keramika buyumlari Yunusobod Oqtepesi va boshqa hududlardan topilgan[2, 26-29].

Temuriylar va Shayboniylar davrida Toshkent: mudofaa devorlari bilan mustahkamlangan, bozorlari kengaygan, zargar, kulol, temirchi ustaxonalari markazga aylangan.

YUNESKO nashrida Yunusobod Oqtepesidan topilgan qurol-yarog'lar ushbu davrning harbiy-siyosiy hayoti haqida muhim ma'lumot beradi.

XIX-XX asrlarda zamonaviy Toshkentda: rus imperiyasi davrida yangi ma'muriy markazga, sovet davrida sanoat megapolisiga, mustaqillik davrida esa zamonaviy megapolisga aylangani ma'lum. XIX asrning ikkinchi yarmida Toshkent Turkiston general-gubernatorligining ma'muriy markaziga aylandi. Shahar: Yevropa uslubidagi yangi ko'chalar, ratusha, kazarma, gimnaziya kabi binolar, temir yo'l bekati bilan kengaydi. Sovet davrida Toshkent: sanoat gigantiga, ilmiy va madaniy markazga, yirik aholi punktiga aylandi[3].

Mustaqillik davrida 1991-yildan so'ng Toshkent yangi bosqichga o'tdi: metropolis sifatida shakllandi, zamonaviy infratuzilmalar rivojlandi, tarixiy markazlar restavratsiya qilindi, yangi universitetlar, muzeylar, xiyobonlar barpo qilindi. Bugungi Toshkent – qadimiy shahar ruhi va zamonaviy arxitekturaning uyg'unlashgan shaklidir.

Xulosa. Shoshtepa, Ming'orik va Yunusobod Oqtepalar Toshkent tarixining uzviy bosqichlaridan iborat bo'lib, ular orqali shahar rivojining deyarli 2500 yillik bosqichma-bosqich taraqqiyotini kuzatish mumkin. Arxeologik qatlamlar Toshkentning qadimgi dehqonchilik manzilgohidan kuchli hunarmandchilik markaziga, undan esa yirik shaharga aylanganini ko'rsatadi. Bu jarayon o'z navbatida Choch – Binkat – Toshkent shaklida davom etib, bugungi zamonaviy shahar qiyofasini belgiladi.

Toshkent shahrining shakllanishi uzluksiz va bosqichma-bosqich taraqqiyot jarayonidir. Shoshtepa – Toshkentning eng qadimiy dehqonchilik manzilgohi sifatida shakllangan bo'lsa, Ming'orik – shahar tipidagi markazning dastlabki ko'rinishi, Yunusobod Oqtepa esa o'rta asrlarning yirik urbanistik hududi sifatida namoyon bo'ladi. Binkat – Toshkentning siyosiy-iqtisodiy markazga aylanish bosqichi bo'lib, u bugungi zamonaviy Toshkentning shakllanishiga o'z ta'sirini o'tkazdi.

Toshkentning ushbu ming yillik tarixiy zanjiri shahar rivojlanishining izchilligi, shahar madaniyatining uzviy ravishda takomillashib borganini yaqqol ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Al-Muqaddasi. The best divisions for knowledge of the regions. B.A. Collins. Reading, 1994.
2. Илуасова С.Р. Бинкат. Тошкент воҳаси археологиюаси. ЮНЕСКО ишлари бо'йича О'збекистон Республикаси Миллий комиссияси, Марказий Осиё тадқиқотлар халқаро институти, Тошкент, 2009.
3. Маллицкий Н.Г. Тошкент маҳалла ва мавзелари. Тошкент, Г'офур Г'улом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1996.

4. Филанович М.И. Ко'нна Шоштепа шаҳри. Тошкент воҳаси археологиуаси. ЮНЕСКО ишлари бо'йича О'збекистон Республикаси Миллий комиссиуаси, Марказий Осиё тадқиқотлар халқаро институти, Тошкент, 2009.
5. Филанович М.И. Тошкент: Зарождение и развитие города и городской культуры. Ташкент, "Фан", 1983.
6. Филанович М.И., Богомоллов Г.И., Илуасова С.Р. Минго'рик. Тошкент воҳаси археологиуаси. ЮНЕСКО ишлари бо'йича О'збекистон Республикаси Миллий комиссиуаси, Марказий Осиё тадқиқотлар халқаро институти, Тошкент, 2009.

